

# RELACIONES SINTÁCTICO-PRAGMÁTICAS DIVERXENTES EN GALEGO E PORTUGUÉS

SANTIAGO BRAGADO TRIGO  
Universidade de Vigo

## 1. *Introducción*

A análise contrastiva do galego e o portugués permite sen dúbida profundar en determinados aspectos gramaticais que, ao seren estudados comparativamente, abren camiño a novas perspectivas. Así mesmo, debemos valorar o coñecemento das diferencias non como unha forma de afastamento, senón como un instrumento de aproximación. Non obstante, sempre se prestou máis atención ás diverxencias existentes no dominio exclusivo da fonética, da morfoloxía e da sintaxe, deixándose á marxe o ámbito máis abranxente da pragmática<sup>1</sup>. No seo desta, debido ás condicións socio-políticas que determinaron a evolución destes dous sistemas lingüísticos, orixináronse estratexias pragmlingüísticas<sup>2</sup> concretas para responder a necesidades comunicativas tamén concretas. Ímonos, pois, centrar aquí nos mecanismos sintáctico-pragmáticos non comúns.

Como punto de partida para este artigo utilizáronse basicamente o *Nível Limiar*<sup>3</sup> para o portugués e o *Nível Soeira*<sup>4</sup> para o galego. Por tanto, o que presentamos pretende ser unicamente unha aproximación en que trataremos os aspectos máis xenéricos e fundamentais. Optamos por comentar aqueles esquemas sintácticos fixos asociados a funcións pragmáticas predefinidas en procura dunha certa sistematización dentro da vaguidade

---

<sup>1</sup> Non acontece así en relación a outras linguas, nomeadamente o inglés. Así, son cada vez máis os traballos, tanto teóricos canto prácticos, en que a pragmática contrastiva aparece de forma implícita na base do que se denomina pragmática da interlinguaxe. Véxase v. gr. Kasper et al. (1989) e Kasper & Blum-Kulka (1993).

<sup>2</sup> Contrapomos aquí pragmlingüística a socio-pragmática segundo Leech (1983).

<sup>3</sup> Edición definitiva (1988).

<sup>4</sup> Edición provisional (1993).

contida nas múltiples definicións que de pragmática xa se propuxeron, e como forma de organizar a multiforme ligazón entre enunciado e contexto que converte *a priori* en ilimitado o número de posibilidades<sup>5</sup>.

## 2. Mecanismos sintáctico-pragmáticos galegos e non portugueses

En primeiro lugar trataremos aquelas fórmulas galegas inexistentes en portugués que presentan calquera tipo de estrutura estraña a este, mais que posúen unha grande funcionalidade pragmática. O primeiro fenómeno salientábel garda relación co uso de determinadas partículas ao comezo dos enunciados. Así por exemplo, a construción *que + presente do subxuntivo*, empregada para expresar bos desexos, principalmente ao dicir adeus (NS *Que teñades boa sorte, Que mellore, Que non sexa nada*) equivalería en portugués á utilización do imperativo (NL *Diverte-te*) ou dun verbo desiderativo (NL *Desejo-te umas boas férias*), ou sobre todo á utilización de determinadas expresións sintagmáticas (NL *Boas férias, As melhoras*, etc.), fórmulas estas tamén posíbeis en galego, aínda que a súa realización concreta pode presentar variacións<sup>6</sup>.

Outro fenómeno pragmaticamente bastante productivo ten como base o adverbio *xa*. Ademais do seu valor aspectual-temporal utilizado para marcar a perfección dunha acción (gal. *Xa entendo, Xa o vin*; port. *Já percebi, Já sabes o que vais fazer?*) ou a súa inmediatez (gal. *Xa vou*; port. *Já lá vou, Para já*), posúe en galego un uso enfático moi recorrente que insire no enunciado en que aparece un matiz de ofrecemento ao que se agrega o de *ti tranquilo, non te preocupes* (NS *Xa o farei eu, Xa che iremos nós por el, Xa llos darei [os saídos]*). A grande utilidade deste uso radica no feito de que o enunciado adquire unha nova función pragmática ao facer implícita a intención de liberar o noso receptor dunha responsabilidade. Non expresan a mesma idea *Eu faço-te isso* (NL), igualmente posíbel en galego, que *Xa o farei eu*. Isto converte este valor de *xa*, se callar, no seu principal, pois a acepción referida ao aspecto e ao

---

<sup>5</sup> En relación á viabilidade de reducir a regras as diferentes actuacións pragmáticas véxase Searle (1969, 4-42).

<sup>6</sup> A construción *que + presente do subxuntivo* non resulta agramatical en portugués e por tanto pode ser eventualmente empregada. Non obstante, non se pode considerar pragmalinguísticamente predicíbel nin debe ser incluída pola mesma razón no esquema de estruturas sintáctico-pragmáticas do portugués. Sexa como for, o *Nível Limiar* non a recolle.

tempo non deixa de ser redundante por estar presente tamén nos propios morfemas do verbo<sup>7</sup>.

Debemos así mesmo incluír neste apartado aquelas construcións que se pechan cun vocativo do tipo de *bo*, *home*, *machiño*, etc. Trátase de partículas que, ao igual que os pronomes de solidariedade, procuran a aproximación ao interlocutor (vid. v.gr. NS *¡Quítasme dun bo lío, bo!*), implicando camaradería, confianza ou ata certa afectividade, como acontece con *machiño*. Canto á primeira delas, parece ser a máis productiva en galego de contabilizarmos os exemplos do NS que a consideran. Pola súa forma monosilábica vólvese tremendamente práctica e funcional, e pode acompañar case calquera tipo de enunciado: desde os que expresan lástima ou sorpresa (NS *¡Vaia bo!*) ou que serven para expresar, se cadra, humildade aceptando desculpas (NS *Non penses máis niso, bo*), ata aqueles máis imperativos como *¡Está calado, bo!* (NS). Tamén pode aparecer en enunciados máis ou menos neutros, como cando se quere manifestar falta de recepción comunicativa (NS *¿Que qué bo?*), e moi a miúdo é empregado como reforzo de afirmación (NS *Si bo*) ou negación. Con todo, a pesar desta profusión, o NS ten normalmente o coidado de indicar o seu carácter opcional. No NL non se rexistra nada semellante, se ben poderíamos considerar a partícula *pá* como equivalente (vid. v.gr. *Não se meta onde não é chamado, pá*). Isto responde tanto a que se trata dunha fórmula demasiado marcada como coloquial e mesmo vulgar, como a que nos encontramos perante unha concepción máis restrictiva da lingua estándar. Así, mentres que o dicionario da Porto Editora, por exemplo, non recolle esta palabra, o da RAG dedícalle unha entrada, mesmo cunha observación de tipo estrutural, ao vocábulo *bo*.

Pola súa banda, *home* e *machiño* aparecen formando parte de menos enunciados. O substantivo *home* nesta función vocativa é con frecuencia substituído polo seu apócope. Porén, xa que a forma monosílaba só se usa ao final da secuencia, nas restantes posicións emprégase *home*. Os enunciados achegados polo NS teñen a particularidade de que presentan a repetición por énfase dalgún elemento ao comezo e ao final de xeito que o dito substantivo queda situado no medio: *Fala, home, fala; Si, home, si; Non, home, non*. O vocativo *machiño*, unicamente expresado no enunciado *¡Que casa, machiño!* (NS), posúe un matiz afectivo, como xa se sinalou, derivado do sufixo diminutivo de que consta.

---

<sup>7</sup> Tampouco se pode afirmar rotundamente aquí a inexistencia deste valor do adverbio *xa* en portugués, mais resulta irrecoñecíbel para moitos falantes e a súa ocorrencia é mínima. O *Nível Limiar* non recolle este uso.

Por último, dentro deste grupo de fórmulas galegas estrañas ao portugués, encontrámonos co caso de certos tipos de pronomes persoais, moi recoñecibles e funcionais en galego: os pronomes de solidariedade (NS 1.1.10.8 *Non che está, Non lle está*) e o que imos denominar dativo ético (cfr. NS 1.1.1 *¿Que tal che vai?*, NS 4.1.2 *Xa che iremos nós por el* vs. NL 6.3.1.1.1 *Como vai?, Que tal vai isso?*)<sup>8</sup>. Xa que non é aquí a nosa función o estudio pormenorizado destes recursos e si constatarmos a existencia doutra disparidade máis, conformarémonos con esta simple mención.

### 3. Mecanismos sintáctico-pragmáticos inexistentes en galego. A expresión da énfase

#### 3.1. Formalismos

Imos agora tentar, de forma paralela, unha aproximación a certas estruturas inexistentes en galego mais con gran funcionalidade pragmática en portugués. Cabe pois salientar aquí toda unha serie de formalismos moi enraizados na sociedade portuguesa que con frecuencia son sentidos como artificiosos por un seu descoñecedor. Referímonos a estruturas do tipo *Forma de tratamento+dar licenza* (NL *O Senhor Doutor dá licenza?*) ou mesmo do tipo *(Muito) obrigado, bom/boa/bons/boas+FN, para+forma de tratamento + também* (NL *Muito obrigado, boas férias para o senhor / para ti também*). Por regra xeral a pragmática do portugués esixe un grao de formalismo e de adecuación moito maior en comparación co galego, por evidentes motivos de índole socio-lingüística. Pódense ver a este respecto as variadas fórmulas de saúdo e de despedida, por exemplo, ou as formas de tratamento, que presentan sen dúbida un sistema moito máis complexo. Mais aquí xa nos estamos a afastar do ámbito estrito da pragmalingüística.

#### 3.2. Fórmulas enfáticas con que e co verbo ser

Efectivamente, á beira destas estruturas débense incluír, máis apropiadamente, os diferentes mecanismos de énfase de que se serve o portugués. En principio, este sistema presenta unha maior variedade de mecanismos destinados a enfatizar un elemento do enunciado ou este na súa totalidade.

---

<sup>8</sup> Non se pode falar aquí, estrictamente, de inexistencia destes elementos dentro do sistema no caso do portugués. Hai claros exemplos de uso de dativos éticos en certos rexistros coloquiais, aínda que non na segunda persoa, como en galego. Pola súa banda, os pronomes de solidariedade soamente aparecen asociados a determinados falares nortenos e moi difusamente, máis a lingua estándar non os recoñece. O NL ignora tanto uns coma outros.

Grande parte deles teñen por base o verbo *ser* ou a partícula *que* ou ambos combinados. Ímolos ir vendo e cotexándoos co seu equivalente en galego de o haber.

Para dar énfase a unha pregunta emprégase en portugués *o que* (NL *O que é isto?*). Mais esta fórmula non se pode confundir co grupo *o que* utilizado para preguntar por parte dun enunciado recibido parcialmente (NS *¿Pepe mercon o que?*, NL *O João teve o que?*), e que en galego presenta variación xenérica e numérica, concertando coa cousa pola que se pregunta, de ser posíbel. Tampouco non posúe a mesma función que o grupo homófono empregado tanto en galego como en portugués para mostrar falta de recepción ou para expresar sorpresa ou discordancia (NS *¿O que?*, NL *O quê?*).

A secuencia *o que* con valor interrogativo enfático acostuma aparecer en portugués reforzada pola partícula *é que* (NL *O que é que me aconselhas*), a cal á súa vez tamén pode acompañar o pronome interrogativo *que*. Non existe un equivalente galego ao *o que* portugués mais si ao conxunto formado por este e *é que*. Deste xeito, ao portugués *o que é que* corresponde o galego *que é o que*, como se comproba cos enunciados *O que é que queres dizer com isso?* (NL) e *¿Que é o que quixeches decir con iso?* (NS).

A fórmula *é que* ten en portugués moitísima funcionalidade. Na actualidade xa case que se erixe como a única opción que presenta o sistema para facer preguntas: *Onde é que tu queres chegar?* (NL), *Como é que se escreve "tigela"?* (NL; cfr. NS *¿Como se escreve "marabilla"?*), etc. Á parte deste valor serve igualmente para enfatizar pronomes persoais ou sintagmas suxeito como en *O João é que enviou as malas* (NL).

Outro mecanismo posíbel consiste na conversión dunha parte do enunciado nunha oración relativa consecuenta do segmento que pretendemos enfatizar como *Foi o João quem enviou as malas* ou *Quem enviou as malas foi o João* (NL). Esta fórmula existe en galego sen ningún tipo de diverxencia. Porén, o portugués presenta unha variante inexistente en galego que consiste en substituír o pronome relativo correspondente pola partícula fixa *que*: *Foi ele que escreveu isto; Não era isto que eu queria dizer* (NL).

Así mesmo, o portugués conta coa posibilidade de inserir o verbo *ser* no medio dun enunciado, xusto detrás do seu verbo e conxugado no mesmo tempo, para realzar aquilo que o segue secuencialmente. A restricción que presenta este recurso refírese á persoa, sempre 3ª de singular, e aos tempos verbais, pois unicamente é empregado en presente ou pretérito imperfecto de indicativo, ou, eventualmente, en pretérito perfecto simple de indicativo:

*Podemos é sair* ou *Podíamos era saír*, *Eu quero é receber as malas* (NL)<sup>9</sup>. Para suxerir algunha cousa a alguén, entre outros usos, cando o enunciado aparece nun contexto interrogativo negativo ou existe unha presuposición tamén marcada negativamente, por regra xeral a conxunción adversativa *mas* precede ao verbo *ser* (NL. *Podés mas é ficar a ler, não achas?* ou *Podías mas era ficar a ler, não era?*).

Aínda que este esquema é o máis habitual tamén podería aparecer introducido o enunciado por *o que* con verbos moi claramente transitivos, o que xa é admisíbel e normal en galego: *O que quero é receber as malas* (NL).

### 3.3. O recurso a determinados vocábulos para a expresión da énfase

Á parte destas fórmulas existe toda unha serie de partículas que desempeñan tal función enfatizadora. Para reforzar os pronomes persoais tónicos, por exemplo, utilízanse as partículas *próprio* e *mesmo*. En portugués a primeira presenta unha frecuencia moito maior que a segunda (*eu próprio*); o galego, pola súa banda, nun sintagma pronominal unicamente se vale do adxectivo *mesmo* (*eu mesmo*), aínda que *propio* pode aparecer cualificando a un substantivo coa mesma función (*o propio presidente*).

A preposición-adverbio *até* posúe en portugués un uso enfático idéntico ao do galego: *Tu até sabes tocar piano!* (NL), aínda que o NS non o recolle. Este uso atópase ademais moi próximo do valor inclusivo que tamén ten, de xeito que por veces non é fácil diferenciarlos (vid. *É tan simple, que ata un neno o entendería*). As relacións de tipo secuencial que este elemento mantén cos restantes segmentos frásicos parecen, con todo, moito máis rixidas en galego. En portugués son posíbeis colocacións ben máis variadas. Vexamos algúns exemplos: *Isto afigura-se muito chato e difícil até*; *A cobertura da rede é cada vez mais vasta, atingindo, até, qualquer ponto dos arquipélagos*.

Pechando este conxunto de partículas, temos que falar dos adverbios *cá* e *lá*. A maiores da súa función de achegamento ao receptor, equivalente, se callar, á dos pronomes de solidariedade en galego, poden servir tamén para enfatizar: *cá* acompaña formas da primeira persoa (*Eu cá vou ver esse filme*) e *lá* formas da segunda e terceira persoas (*Tu lá vieste ao jantar, Eles lá sabem com quem hão-de falar*). O NL, sen embargo, recolle unicamente exemplos da súa utilización co verbo *saber*, caso moi recorrente e xa case fixado como expresión dubitativa: *Sei lá, Sabe-se lá, Vá-se lá saber* (NL). A frecuencia de

---

<sup>9</sup> No *Nível Limiar* non aparece ningún exemplo en que o verbo *ser* estea conxugado no pretérito perfecto simple.

uso deste mecanismo mesmo chegou a converter certos enunciados formalmente positivos en negativos (vid. NL *Sei lá quem é que fez isto!*).

#### 3.4. *Emprego explícito de pronomes suxeito, CD ou CI*

Finalmente, cómpre tratarmos outros mecanismos tamén de tipo sintáctico, con implicacións diverxentes en ambos os códigos lingüísticos, como a aparición expresa do pronome persoal suxeito ou o emprego de pronomes acusativo e dativo para facer fincapé nos complementos directo e indirecto.

Así, partindo sempre da base de que tanto o NS como o NL recollen, ou pretenden recoller, aqueles enunciados que serían os máis habituais e menos marcados para desempeñar con maior adecuación unha determinada función comunicativa dentro dun nivel de competencia mínimo<sup>10</sup>, nunha primeira ollada parece innegábel o feito de que o pronome persoal suxeito se utiliza moito máis en portugués que en galego. Algúns exemplos que corroboran esta afirmación poderían ser *Vé lá se ouves o que eu estou a dizer*, *Como eu estava a dizer* ou *Eu não disse* (NL), expresións que, na súa equivalencia en galego, aparecen no NS sen o dito pronome. Sería pois lícito deducir que, debido a esta maior recorrencia, o pronome persoal suxeito carece en portugués do matiz enfático que por veces adquire en galego ao non ser posíbel establecer unha oposición entre un enunciado en que apareza e outro en que se elida.

Así e todo, isto non é exactamente así. Non todos os enunciados admiten da mesma maneira en portugués o pronome persoal suxeito. Parece mesmo haber algunhas regras implícitas de uso: normalmente trátase de enunciados que transcenden un ton neutralmente informativo; ou sexa, frases exclamativas, interrogativas, frases que expresan sorpresa, ou énfase, ou coas que se pretende corrixir ou rectificar, etc. Véxanse por exemplo: *Tu fizeste uma coisa dessas?!*, *O que é que eu hei-de fazer?* ou *Tu até sabes tocar piano!* (NL). Como se pode observar, o primeiro enunciado encóntrase entre o ton exclamativo e o interrogativo, o segundo, á parte de poder expresar desesperación, emprega a partícula *é que*, e o terceiro, exclamativo, fai uso, á súa vez, da partícula *até*, tamén enfática. Son pois enunciados que xa pola súa forma, pola súa estrutura sintáctico-pragmática, e non só pola súa función dentro do contexto en que se emiten, posúen unha forza ilocucionaria maior Vid. Austin (1962).

---

<sup>10</sup> Vid. *Nivel Soleira*, Introducción, p. 9-10.

Aqueles actos de fala conformados por cláusulas que, por contra, expresan o seu suxeito unicamente a través dos morfemas verbais (vid. NL *Tenho preferência por livros policiais, Sinto-me calmo, Não gosto de pessoas tristes, Sinto-me horrorizado com esta notícia, Não lhe dou autorização*), constitúen por norma enunciados máis literais, máis auto-reflexivos, basicamente locucionarios, enunciados en que as presuposicións e implicaturas que deben ser eventualmente interpretadas sustentan un peso moito menor. Nestes casos, se se pretendese enfatizar o suxeito aparecería explicitado seguindo o mesmo mecanismo do galego.

Con todo, non sempre acontece desta maneira. En primeiro lugar, hai casos en que o pronome persoal suxeito debe ser empregado para desfacer unha posíbel ambigüidade, principalmente entre a primeira e a terceira persoas de singular de certos tempos verbais como o infinitivo conxugado ou o presente de subxuntivo (vid. NL *Talvez seja melhor **eu** desistir / que **eu** desista*). Con respecto a isto, tamén é certo que a súa utilización co infinitivo conxugado acostuma ser en portugués moi frecuente, inclusive nas restantes persoas. En segundo lugar, sempre podemos encontrar algunha excepción ao anteriormente sinalado. Así, entre as expresións utilizadas para manifestar dúbida, o NL indica *Se calhar **ele** já não vem, Será que **ele** ainda vem?* ou *Segundo o jornal, **ele** estaria actualmente no estrangeiro*.

Por tanto, pódese concluír finalmente que, se ben por un lado o pronome persoal suxeito aparece expreso en portugués con moita máis recorrencia que en galego, mesmo en enunciados cunha carga pragmática leve, por outro, conserva tamén, aínda que con menor profusión, a función enfatizadora que o caracteriza.

Canto aos pronomes de CD e CI, tamén como resultado dunha primeira impresión, parece obvio o feito de que, ao contrario do que acontecía cos pronomes suxeito, estes son moito menos utilizados en portugués que en galego. Podemos achegar, entre outros, os seguintes exemplos para o caso do complemento indirecto:

- *Dê os meus cumprimentos a* (NL; cfr. NS *Déalle recordos a*)
- *Peço desculpa* (NL; cfr. NS *Pídolles desculpas*)
- *Ter ódio a* (NL; cfr. NS *Terlle xenreira/manía a*)
- *Tenho aversão a cidades grandes* (NL)
- *Dou autorização...* (NL)
- *Prometo que vou!* (NL; cfr. NS *Prométoche que hei de ir*)

Así e todo, por unha banda, con frecuencia a utilización do pronome dativo correspondente tamén é posíbel (NL *Não lhe dou autorização*) e, por

outra, no caso da primeira persoa esta elisión parece menos esperábel (NL *Permite-me sair mais cedo, Dás-me autorización para sair?*).

No que se refire ao pronome persoal acusativo, aínda que de xeito moito menos frecuente, existen igualmente enunciados en que o pronome correspondente non aparece expreso:

- *Lamento, mas não posso* (NL)
- *Paciência, na próxima vez faço melhor* (NL)
- *Quem havia de dizer?!* (NL; cfr. NS *¡Quen o había (de) dicir!)*
- *Nem pensar* (utilizado para denegar autorización, NL)
- *Agradeço-lhe muito/imenso* (NL; cfr. NS *Agradéçolle que viñese verme)*

Mesmo se dan casos en que en galego serían precisos ambos os pronomes acusativo e dativo ao mesmo tempo, mentres que en portugués non aparece explicitado ningún deles como en *Eu não disse?* (NL; cfr. gal. *¿Non cho dixen?*).

Ademais, o galego conta cun uso peculiar do pronome persoal complemento indirecto inexistente en portugués. Trátase do pronome *lle* que acompaña a verbos como *tomar*, *beber* ou *botar* (vid. NS *¿Imos tomarlle algo?, Botádelle algo*). A súa función é principalmente de carácter expresivo pois adoito carece dun referente inmediato, aínda que en orixe debía ser o propio taberneiro ou camareiro ou quen queira que estivese a servir as copas.

En galego, entón, como vemos, estes pronomes aparecen sempre que sexa posíbel, cando a valencia do verbo así o permita, mesmo dándose enunciados en que non garden ningún tipo de conexión coa realidade contextual. En portugués, pola contra, a miúdo danse por entendido e sen embargo o enunciado non fica incompleto. Por este motivo posúen neste sistema unha notábel importancia desde o punto de vista pragmático, xa que o seu aparecemento, o seu uso, pode implicar unha énfase inexistente en galego, onde resultan mesmo prosodicamente obrigatorios. Así, o galego, para conseguir un efecto idéntico, sérvese máis comunmente das formas con preposición (*a min, a ti, a el...*).

#### 4. Conclusión

O *Nivel Soleira* e o *Nivel Limiar* constitúen un *corpus* bastante fiábel e orientativo (lembramos os obxectivos marcados por ambos), pero tamén, evidentemente, básico: nunha obra destas dimensións recóllese só unha ínfima parte de todas as situacións comunicativas e de todos os actos de fala posíbeis.

Consecuentemente, as deducións esbozadas nestas páxinas deben ser lidas como tales. A utilización dun *corpus* lingüístico máis amplo había achegar, certamente, novos parámetros para o contraste e eventuais puntualizacións para cada unha das asercións aquí presentadas.

Con todo, mesmo así, os propósitos perseguidos coa elaboración tanto do NS canto do NL e o carácter abranxente de ambos, permítenos pensar que as ideas aquí expostas corresponden a tendencias que virán a ser confirmadas a través de traballos máis ambiciosos. Nós aquí tratamos, pois, de procurar unicamente un certo esclarecemento, de forma preambular, en relación a aquilo que poden ser as grandes liñas de diverxencia sintáctico-pragmática entre galego e portugués.

Sexa como for, parece evidente que nos atopamos perante un campo de investigación bastante prometedor. Efectivamente, un dos ámbitos lingüísticos en que se poden percibir un maior número de discrepancias é sen dúbida o da pragmática. De feito, podémonos atrever a afirmar, sen temor a caermos na esaxeración, que, con moita frecuencia, a falta de aceptabilidade de determinados enunciados transferidos literalmente desde o galego para o portugués, ou viceversa, radica na súa inadecuación e non na súa agramaticalidade. E a través destes casos, como en xeral a través do recoñecemento da diferenza, chegamos a un maior coñecemento do propio, e do alleo.

## 5. Bibliografía

- Austin, J. L. (1962): *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Casteleiro, J. M., et al. (1988): *Nível Limiar: para o ensino / aprendizagem do português como língua segunda / língua estrangeira*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, Ministério da Educação.
- Fernández Salgado, X. A., et al. (1993): *Nível soleira (versión provisional)*. Santiago de Compostela: Consellería de Educación e Ordenación Universitaria, Xunta de Galicia.
- Kasper, G., et al. (1989): *Cross-cultural pragmatics: request and apologies*. Norwood-New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Kasper, G. & Blum-Kulka, S. (1993): *Interlanguage pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Leech, G. N. (1983): *Principles of pragmatics*. New York: Longman.
- Searle, J. R. (1969): *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.